

ETHNOGRAPHIA



Andrásfalvy Bertalan: Népi kultúra és közművelődés

Selmeczi László: „...Istentül adattál édes szűz koronám”

Adatok a párta történetéhez a Kárpát-medencében

Ságvári György: Katonaruhák gombolás-variációi a 17–19. században

*Tompos Lilla: Példák a magyar férföltözék gombolásmódjának
változataira a 16–20. századig*

In memoriam Udvari István (Viga Gyula)

2006/1

A szerkesztőbizottság elnöke:
KÓSA LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság tagjai:
KEMÉNYFI RÓBERT, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, T. BERCZKI IBOLYA,
VARGYAS GÁBOR, VIGA GYULA, VOIGT VILMOS

Szerkesztő:
BARTHA ELEK

A szerkesztőség címe: Magyar Néprajzi Társaság, H-1055 Budapest V.
Kossuth Lajos tér 12. Telefon: (1) 473-2400/481-es mellék
Telefon/telefax: (1) 269-1272, e-mail: mnt@neprajz.hu

A szerkesztő címe: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
H-4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Pf.: 16. Telefon/fax: (52) 489-100/22249-es mellék
E-mail: ethnographia@freemail.hu
E-mail: barthaelek@yahoo.com

TARTALOM

Tanulmányok

<i>Andrásfalvy Bertalan:</i> Népi kultúra és közművelődés	1
<i>Selmeczi László:</i> „...Istentül adattál édes szűz koronám” Adatok a párta történetéhez a Kárpát-medencében	17

Közlemények

<i>Ságvári György:</i> Katonaruhák gombolásvariációi a 17–19. században	65
<i>Tompos Lilla:</i> Példák a magyar férfiöltözék gombolásmódjának változataira a 16-tól a 20. századig	77

In memoriam

Udvari István (1950–2005) (<i>Viga Gyula</i>)	89
---	----

Ismertetések	95
---------------------------	----

ge felé végzett kutatásainak eredményei bizonyítják, hogy a „nelapšoj”-nak nevezett hiedelemalak ma is elevenen él a ruszinok hiedelemvilágában. Ez az emberhez hasonlatos hiedelemalak, aki a vámpír tulajdonságaival rendelkezik, de gyakran nelapšoj-ként említik, mint ahogyan általában az ártó szellemeket nevezik ezen a kutatott területen.

A Szlovákiában élő szerb származású Danijela Djurišić régész és valláskutató írásának témája a Szerbia északkeleti részében található Homolja település lakóinak túlvilágról alkotott képe, valamint a temetkezési szokások és a haláloz kapcsolódó hiedelmek. Ezen a vidéken a vámpírizmus képzete és az ehhez a jelenséghez kapcsolódó hiedelmek még mindig elevenen élnek.

Ugyancsak a vámpírizmus kérdésével foglalkozik Michal Veleg etnológus is, különös hangsúlyt fektetve az ez elleni védekezésre. Bemutatja a vámpírrá válás, valamint a halott visszajárásának megakadályozása érdekében foganatosított különféle praktikákat is.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy egy nagyon hasznos és sokszínű kötet született, amely a témával foglalkozó szakemberek számára bizonyosan nagyon sok új információval szolgál majd, s akadnak köztük olyanok is, amely egy-egy téma továbbgondolására ösztönözhet majd egy-egy kutatót.

A kötet végén a szerzők rövid szakmai életrajzát, valamint az írások angol nyelvű összefoglalóját olvashatjuk.

„Oh, boldogságos háromság!” Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Szerkesztette Barna Gábor. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, 2003. /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 12./ Lektorálta Barna Gábor, borító Barna Gábor.

Mohay Tamás

A kötet, mint a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár több megelőző kötete is, egy 1998-ban tartott szegedi vallási néprajzi konferencia előadásainak tanulmányokká átdolgozott változatait tartalmazza. Mégis inkább beszélhetünk tanulmánykötetről, mint konferenciakötetről: nincs közölve az előadók sora vagy a program más részletei (ahogy pl. a *Boldogasszony* és a *Szentemberek* c. kötetek végén még ott volt a Jáki Sándor Teodóz által vezetett egyházzenei áhitatok műsora is), semmi sem utal kimaradt, kihagyott vagy előadásként el nem hangzott írásokra. Az előszó lábjegyzete tudatja, hogy Lackovits Emőke és Liszka József másutt már közölték a konferencián elhangzott írásait. A korábbi kötetek még a szegedi Néprajzi Tanszék kiadásában jelentek meg, ezúttal viszont a Paulus Hungarus (felelős kiadó: Dr. Pucilowski József vikárius, a Szent Domonkosrend magyarországi tartományfőnöke) és a Kairosz Kiadó (f. k.: Bedő György) léptek be kiadóként. Mivel jól szerkesztett sorozatról van szó, a kötet kiállításban, szerkesztésmódban, gyakorlatilag méretben is megegyezik a korábbiakkal. Annyiban több, hogy itt a borító már színes (a tanulmányokhoz közölt sok jó illusztráció viszont csak szürke), annyiban kevesebb, hogy mintegy 100 oldallal kisebb a terjedelem (amely így nem éri el a 300 oldalt).

Ahogy az lenni szokott, a szerzők között találunk ismerősöket az előző (és következő) konferenciákról, akik rendre megtalálják a kapcsolódási pontokat a szervező-szerkesztő

Barna Gábor által jó előre megadott tematika és saját terepük, anyaguk, problémalátásuk között, valamint – ezúttal talán kisebb számban – olyanokat is, akik korábban talán nemigen szerepeltek a szegedi vallási néprajzi konferenciákon. Az első csoportban találjuk (a kötetbeli sorrendjükben) Szilárdfy Zoltánt, Voigt Vilmost, Limbacher Gábort, L. Imre Máriát, Jároli Józsefet, Józsa Lászlót, Grynaeus Tamást, Dienes Erzsébetet, Lengyel Ágneszt, Polner Zoltánt, Pusztai Bertalant, a másodikban pedig talán Sári Zsoltot, Szalay Olgát és másokat. A korábbi konferenciákon viszont szép számmal szerepeltek (vagy írtak) olyanok, akiknek nevét ezúttal hiába keressük; közülük itt a Szentháromság-téma nyilvánvaló teológiai vonatkozásai miatt talán érzékenyebb hiányt jelent, hogy nincsenek egyháziak (akár Török József, akár Hetény János vagy más hozzáértő), valamint hogy nincsenek magyarok Magyarországon kívülről és nincsenek nemzetközi szereplők (akik a *Boldogasszony* kötetben még előfordultak). Igaz, nincsenek önkéntes néprajzi gyűjtők sem, akiknek adatközlései korábban nyilván feltétlenül hasznosak lehettek. Voltaképp magam is csak az ismertetésre készülve figyeltem fel rá, hogy valóban, a konferencia szervezője és a kötet szerkesztője csak egy előszó erejéig van jelen a könyvben, Barna Gábor saját maga nem fogalmazta meg a címben foglalt témával kapcsolatos meglátásait, ahogy korábban megette pl. a *Szentemberek* c. kötetben.

A Szentháromság téma „aktualitását” Barna Gábor abban adja meg, hogy az ezredfordulóra és a 2000. évi szentévre, a nagy jubileumra készülve a katolikus egyház egymás után három évet az Atya, a Fiú és a Szentlélek évének nyilvánított, ami annyit jelentett, hogy ekkor a lelkipásztori gondolkodásban és gondoskodásban a három isteni személy kitüntetett jelentőséget foglalt el (tehát pl. római tanítóhivatali megnyilatkozások jelentek meg, konferenciákat szerveztek, könyveket adtak ki, egyfajta teológiai reflexió megélénkülésének is tanúi lehettünk, stb.). Voltaképp akár természetesnek is tekinthetjük, hogy egy vallási néprajzzal kiemelten foglalkozó egyetemi tanszék ezen iránymutatás szerint tudományos konferencia programjává teszi ezt a teológiailag igencsak nehezen megfogható „jelenséget”, hogy profán módon fogalmazzak. Ugyanakkor azonban ugyanannyira meg is lepődhetünk ezen, hiszen ezzel a gesztussal egy mégis csak tudományos (mégpedig hangsúlyozottan nem teológiai) konferencia és az annak alapján megszületett kötet helyezi magát voltaképp (katolikus) egyházi kontextusba. Azt hiszem, azok közé tartozom, akik nyugodtan kimondhatják, ez igazából nem szokásos, akár történeti, akár társadalomtudománynak tekintjük is a néprajzot (és kapcsolható részeit, mint a művészettörténetet, a kultusztörténetet, az ikonográfiát stb.). Azt is mondhatom, még kevésbé szokásos, hogy a szerkesztő az előszóban kijelentse, hogy „a tanulmányok szerzői a Szentháromságot realitásnak fogják fel, s azt vizsgálják, hogy e hittitkot hogyan élte meg a múlt, a közelmúlt, vagy hogyan éli meg napjaink embere a mindennapi vallásgyakorlásában...” (9–10. oldal). Anélkül, hogy bárkire nézve is vitatni kívánnám a kijelentés első részének valóságtartalmát, mégis úgy vélem, hogy ilyesmit inkább illendő kinek-kinek saját magáról kijelentenie (vagy mondandóját úgy megfogalmaznia, hogy explicit kijelentés nélkül is érezhesse az, aki erre kíváncsi lenne). Ha a szerkesztő jelenti ki, az viszont továbbgondolható, még ha itt csak kérdések formájában is: akkor tehát nem is igen jut szóhoz egy ilyen tárgyú konferencián bárki „eretnek”, aki esetleg nagyobb távolságból figyeli a Szentháromság kultuszát és kifejezésformáit? Kigyulladna a piros lámpa, ha megjelenne a „civil a pályán”? Vajon elvi kérdés-e, hogy a köznapi vagy ün-

nepi vallásgyakorlás sokféle megnyilatkozási módja csak azok számára látható vagy vizsgálható, akik maguk is realitásként fogadják fel azt, amit a benne hívók annak elfogadnak? Nem akarnék az előszó egy megjegyzésétől túl messzire elrugaszkodni, mégsem állhatom meg, hogy ne utaljak ezekre a vonatkozásokra is, mégpedig azért nem, mert ilyesféle esetekben kétségtelen jelét látom valamiféle befelé fordulásra, befelé zárulásra való hajlamnak, s ezt semmiképpen nem tartanám kívánatos, követendő fejleménynek.

A kötet tartalmilag persze érdekfeszítő és szerteágazó, minden érdemlegeset meg sem lehet említeni egy rövid ismertetés keretében. „Történeti kérdések és ikonográfia” az első ciklus címe (nyolc tanulmány), „Kultuszformák” a második (öt tanulmány) és „Szövegek, verbális szimbólumok” a harmadik (hat tanulmány). Ahogy lenni szokott, a felosztás és besorolás csak részben fejezi ki a tartalmi tagolódást, némely írásokat ide is, oda is joggal be lehetett volna sorolni, nyilván szükség volt valamelyes arányosításra. Ugyancsak megszokott, hogy némelyek gyakorlatilag megtartják előadásuk elhangzott – és időben/terjedelemben korlátok közé szorított – szövegét (esetleg néhány példával feldúsítják azt), mások pedig hajlamosabbak rá, hogy tanulmánnyá igazítsák első, előadott vázlatukat. Jómagam érdeklődve olvastam (ahogy már annak idején hallgatni is érdekfeszítő volt) Szakács Béla Zsolt írását a középkori Magyarország Szentháromság-ábrázolásainak kutatási helyzetképéről (régi és új anyag együttes bemutatása új szempontok és forráskritikai vizsgálódások alapján), Voigt Vilmos fejtegetéseit a magyar Szentháromságtan és a huszitizmus kapcsolatáról (kevés és jórészt már föltárt elérhető adat invenciózus újraértelmezési kísérlete), Szabó Irén érzékeny és figyelmes előadását azokról a gesztusokról, amelyek a maguk szimbolikus nyelvén a Szentháromság és személyeinek kifejezésére szolgálnak a görög katolikus vallásgyakorlatban, valamint Pusztai Bertalan izgalmas szövegelemzését a Jézus Szíve kultusz írott kegyességi formáiról. Limbacher Gábor a Nógrádban fellelhető Szentháromság-ábrázolások gazdag adattárát adja (ahhoz képest viszonylag kis számú illusztrációval), L. Imre Mária pedig a déldunántúliakét, amelyeket tipizált és valamivel jobban illusztrált. Molnár Ambrus látomászsövegeket idézett fel 18. és 19. századi református környezetből, Lángi József a különleges alaprajzú abai templom építéstörténeti vázlatát adja, Jároli József áttekinti a gyulai földész társulatok történetét (amelyben ennek ellenére sem látszik különösebben, hogy életükben mi jelentősége volt annak, hogy a Szentháromság oltalma alá helyezték magukat). Grynaeus Tamás egyik kedves faluja, Dávod néphit-szövegeiből idéz szép példákat az év ünnepeinek rendjében. Nemzetközi irányba voltaképp csak Kámán Erzsébet tekint ki, mikor az orosz vallásos népelemek Szentháromság-értelmezését hozza szóba, néhány kiválasztott szöveg példáján. Sári Zsolt „per tangentem” írást közöl a premontriek Oltáriszentség-tiszteletéről, Józsa László adatokat sorol Kunszentmártonból kápolnáról, szoborról, festményről, Vass Erika egy zsombói szőlőhegy fogadalmi miséjének érzékletes, és a szemléleti háttérrel is érzékeltető leírását adja, Dienes Erzsébet az Érdy kódex Jézus Krisztus-ábrázolásainak nyelvészeti bemutatását végzi el, Szalay Olga a tőle megszokott rendszerező képességgel leltározza fel a Kájoni-Cantionale strofikus doxológiáit. Lengyel Ágnes a palóc népi vallásosságban használt „égi levelek”-ről, látomásban közvetített imádságokról ír igen elmélyülten, tartalmasan, Polner Zoltán pedig rövid szentháromságtani eszme-futtatása után Szeged környéki imaszövegeket közöl.

Ahogy azt Barna Gábor szerkesztői előszava be is harangozta, nem kapunk a ke-zünkbe teológiai, egyháztörténeti, eszmetörténeti fejtegetéseket a Szentháromságról – akit ilyesmi érdekel, az keresse meg, értékelje és használja fel azokat a saját szakállára másutt. Az olvasónak az lehet a benyomása, hogy egy-két kivételtől eltekintve ilyesmi-vel a szerzők sem nagyon bíbelődtek, s ez a hiány általában nem tesz jót. A másik „be-konferált” hiányosságot nem érzem igazán szorítónak, a hármasság szimbolikájának álta-lános vonatkozásai, a trinitas-fogalomnak a kereszténység előtti vagy azon kívüli megje-lenései persze szerepelhetnének egy szélesebb merítésű interdiszciplináris konferencián, de ha ez nem olyan volt, majd elmegyünk másikra, ahol ilyet is hallhatunk vagy olvasha-tunk. – Ahogy hasonló esetekben mondani szokás: a biztató előzmények után várjuk a reményteli folytatást és szerzőknek, szerkesztőknek, szervezőknek egyaránt gratulálunk egy fontos és érdekes kötethez.

Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737. Közzéteszi Kovács András és Kovács Zsolt. A bevezető tanulmányt és a jegyzete-ket Kovács András írta. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár, 2002. 232 p. (Erdélyi művelődéstörténeti források 1.)

Bárth Dániel

Többszörösen öröndetes eseményt jelent a 18. század első harmadából származó er-délyi római katolikus egyházi iratok közzététele. Mindenekelőtt azért, mert a korszak „alulnézeti” egyháztörténelme iránt érdeklődő kutatók először vehetnek kézbe önálló forráskiadvány formájában erdélyi vizitációkat és hozzájuk kapcsolódó okmányokat. Amíg a hasonló jellegű protestáns források közzététele és elemző feldolgozása – nem kevésbé öröndetes módon – mostanra már jelentős eredményeket tudhat maga mögött, addig a katolikus vizitációk kiadása szempontjából ez a terület eddig fehér foltnak szá-mított. Utóbbi körülményt ráadásul az a szerencsétlen tudománytechnikai tény is súlyos-bította, hogy az 1970-es években kezdeményezett vizitáció-mikrofilmezés – magyaror-szági viszonylatban szinte teljes sikerrel zárult – akciója a határon túli egyházmegyék forrásanyagára nem terjedt ki. Magyarul: amíg a hazai egyházlátogatási jegyzőkönyvek – immár több évtizede csaknem hiánytalanul elérhetők a Magyar Országos Levéltár mik-rofilm-gyűjteményében, addig például az ugyanolyan értékes erdélyi vizitációk tanul-mányozására gyakorlatilag az utóbbi évekig nem nyílt mód. (Szaktudományos berkekben közszájon forognak értesülések bizonyos „házigyűjtemények” meglétéről, amelyek még a nehéz időszakban, titokban születtek meg a plébániai levéltárak egy részének lemáso-lásával. Az így megmentett [?] anyag szakszerű publikálása azonban még várat magára.)

Az utóbbi években (sőt immár évtizedekben) fellendült hazai vizitáció-kiadások kap-csán már hozzászokhattunk, hogy a forráskiadványok elkészítésére nem annyira az egy-háztörténészek, hanem sokkal inkább egyéb szakmák képviselői: művészettörténészek, nyelvészek, könyvtárosok, levéltárosok és nem utolsósorban néprajzkutatók vállalkoz-nak. Ennek nyilvánvaló oka az említett forrástípus interdiszciplináris felhasználásának lehetőségében rejlik. Kolozsváron is művészettörténészek mozdultak meg nem sokkal a